

HALİL HAYREDDİN PAŞA

(bk. ÇANDARLI KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA).

HALİL b. İSHAK el-CÜNDÎ

(bk. CÜNDÎ).

HALİL b. KALAVUN

(خليل بن قلاوون)

el-Melikü'l-Eşref Selâhuddîn Halîl
b. Kalāvūn el-Elî es-Sâlihî
(ö. 693/1293)Memlük sultanı
(1290-1293).

666'da (1267-68) doğdu. Memlük Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un oğludur. Ağabeyi el-Melikü's-Sâlih Alâeddin Ali'nin ölümü üzerine (687/1288) veliaht oldu. Aslında Sultan Kalavun ahlâk ve davranışlarından hoşnut olmadığı için Halîl'i veliaht tayin etmek istemiyordu. Nitekim Kadı Fethuddin İbn Abdüzzâhir, Halîl'in veliaht tayiniyle ilgili belgeyi imza etmesi için kendisine arzettiği zaman onu müslümanların idaresini üstlenecek vasıfta görmediğini söyleyerek imzalamamıştı. Niyeti küçük oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmektir. Başta nâib-i saltanat Hüsâmeddin Torumtay olmak üzere emîrler de Halîl'i sevmiyor ve ağabeyi Alâeddin'i onun zehirlediğini iddia ediyorlardı. Ancak Kalavun bu işi Halîl'den daha iyi yapacak başka bir oğlu bulunmadığından onun veliaht olmasına razı olmuş, Trablusşam seferine çıkarken de Mısır'da onu nâib olarak bırakmıştı (688/1289).

el-Melikü'l-Eşref Halîl, Kalavun'un Akkâ seferi sırasında hastalanması ve kısa bir müddet sonra ölümü üzerine Memlük tahtına geçti (7 Zilkade 689/11 Kasım 1290). Ertesi gün bütün emîrler yeni sultana biat ettiler; sultan emîrlere, Kadı Fethuddin İbn Abdüzzâhir'den, kendisinin veliaht tayiniyle ilgili belgeyi isteyince kadı Sultan Kalavun'un belgeyi imzalamadığını bildirdi. Bunun üzerine Halîl babasının kendisine vermek istemediği saltanatı Allah'ın verdiğini söyledi (İbn Kesîr, XIII, 316). İlk iş olarak da kendisine karşı cephe alan Hüsâmeddin Torumtay'ı hapse attırıp mallarını müsâdere ettirdi, bir süre sonra da öldürttü. Onun

yerine Bedreddin Baydarâ'yı nâib-i saltanat, Şemseddin b. Sel'ûs ed-Dimaşki'yi de vezir tayin etti.

Babası Kalavun ölüm döşeğinde iken ona yarım bırakmış olduğu seferi tamamlayacağını vaad eden el-Melikü'l-Eşref Halîl, bazı idarî düzenlemeler yaptıktan sonra Akkâ'yı fethetmek üzere hazırlıklara başladı. İlkbaharda Akkâ seferine çıkmaya karar vererek muhasara için gerekli malzeme ile ordusunu donattı. Akkâ'daki Haçlı yönetimi iktidar mücadelesi yüzünden, Halîl'in seferi ilkbahara bırakmasını fırsat bilerek Kahire'ye Akkâ eşrafından Philippe Mainboeuf başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi. Ancak sultan onları huzuruna kabul etmeyip zindana attırdı. 6 Mart 1291'de Kahire'den yola çıkan Memlük ordusu 5 Nisan'da Akkâ önüne ulaştı. Meşhur tarihçi Ebû'l-Fidâ Hama birlikleri arasında yer alıyordu. Kış ayları boyunca Avrupa'ya yardım çağrısında bulunan Haçlılar kayda değer bir yardım alamamışlar, sadece İsviçreli Otto von Grandson ile İngiltere Kralı I. Edward bir miktar kuvvet göndermişti. Çağrıya uyan Templier ve Hospitalier şövalyeleri kendilerine bağlı savaşçılarla Akkâ'da toplandılar. Kıbrıs Kralı Henry kardeşi Amaury ile bir miktar kuvvet gönderdi ve kendisinin de bir süre sonra takviye birlikleriyle geleceğini bildirdi.

İslâm ordusu Akkâ'yı Haçlı ordusundan her bakımdan üstün bir kuvvetle kuşattı. Kuşatmanın başında gemiler dolusu ihtiyar ve çocuk Kıbrıs'a gönderildi. Kral Henry 4 Mayıs'ta kırk gemilik bir donanma ile Akkâ'ya geldi ve başkumandanlığı üstlendi. Ancak onun getirdiği kuvvetler sonucu etkileyecek düzeyde değildi. Müslümanlar şehri zaptedip çok sayıda kişiyi esir aldılar. 17 Cemâziyelevvel 690 (18 Mayıs 1291) akşamı Templier şövalyelerinin tarikat binası dışında Akkâ'nın tamamını müslümanların eline geçti. 28 Mayıs'ta burası da alındı. Sultan, hristiyanların Suriye bölgesine yapacakları herhangi bir saldırıya burayı üs olarak kullanmalarını için şehri tahrip ettirdi. Akkâ'nın fethi İslâm ve hristiyan dünyasında büyük yankılara sebep oldu. Müslümanlar bu zaferi coşkun sevinç gösterileriyle kutladılar.

Memlük kuvvetleri Akkâ'dan sonra Sûr, Sayda, Tartûs (Antartus), Beyrut, Aslîs, Hayfa ve Cübeyl'i ele geçirerek bütün Suriye sahillerini Haçlılar'dan temizlediler.

Sultan Halîl, 29 Rebîülevvel 691 (20 Mart 1292) Cuma günü namazdan sonra Ermeniler'in hâkimiyetindeki Kal'a-türrûm üzerine yürüdü. Fırat kıyısında yer alan bu müstahkem kale otuz üç gün süren kuşatmadan sonra fethedildi ve 1200 kişi esir alındı (11 Receb 691/28 Haziran 1292). Sultan 19 Şâban'da (5 Ağustos 1292) Dimaşk'a döndü, oradan da Kahire'ye hareket etti.

692 (1293) yılında da Ermeniler'le mücadeleyle devam eden Sultan Halîl Besni (Behisni, Behesni) üzerine bir sefer düzenledi. Ancak daha Dimaşk'tan ayrılır ayrılmaz Ermeni Kralı Besni, Maraş ve Tel Hamdûn'u teslim edeceğini bildirek barış istedi. Sultan Halîl bu teklifi kabul edip Kahire'ye döndü. Bu arada Suriye'de İlhanlı-Memlük sınırındaki çöllerde yaşayan bedeviler de itaat altına alındı. Sultan Kahire'ye dönünce İlhanlı Hükümdarı Geyhatu bir elçilik heyeti gönderecek vaktiyle dedesi Hülagû tarafından zaptedilmiş olan Halep'in kendisine iade edilmesini, aksi takdirde bütün Suriye'yi topraklarına katacağını bildirdi. Ancak sultan bu tehditlere aldırmayıp elçilik heyetini kovdu ve kendilerine pek yakında Bağdat'da ele geçirip Moğollar'ı Irak'tan çıkaracağını söyledi. Gerçekten Sultan Halîl, Mısır'daki Abbâsî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın nüfuzundan da istifade ederek Ortadoğu'daki Moğol varlığına son vermek istiyordu. Bu maksatla cihad çağrısı yapmış, Dimaşk'ta sefer için hazırlıklara başlanmıştı. Ancak ömrü yetmediği için bu arzusunu gerçekleştirememiştir.

Mekke Emîri Necmeddin Ebû Nüme'yi kendine tâbi kılmak ve Abbâsî halifesinin mânevî nüfuzundan faydalanıp İslâm dünyasının en güçlü hükümdarlarından biri olmak isteyen Sultan Halîl dış siyasetinde çok başarılı idi. Ancak içeride emîrler üzerinde arzu ettiği nüfuz ve otoriteyi tesis edemedi. Yaptığı tayinlerle emîrleri birbirine düşürdü. Babasının memlüklerini aşağılaması, İbn Sel'ûs gibi bir tüccarı vezir tayin etmesi, Sungur el-Eşkar gibi bazı emîrlerini öldürtmesi, ramazanda içki içmesi ve bazı gayri ahlâkî hareketleri başta nâib-i saltanat Bedreddin Baydarâ olmak üzere çok sayıda emîrin kendisine karşı düşmanlık beslemesine sebep oldu. 3 Muharrem 693'te (4 Aralık 1293) Vezir İbn Sel'ûs ve büyük emîrlerle birlikte İskenderiye istikametinde ava çıkan Sultan Halîl, bir süredir kendisini öldürmeyi planlayan Bedreddin Baydarâ ve arkadaşları tarafından

öldürüldü (12 Muharrem 693/13 Aralık 1293). 13, 14 veya 15 Muharrem'de öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır. Tervece Valisi İzzeddin Aydemir iki gün sonra cesedini yıkayıp kefenlettikten sonra Kahire'ye gönderdi. Seyyide Nefise'nin kabri yanında bugün Türbetüleşrefiye diye bilinen yere defnedildi.

Sultan Halil cesur, yiğit, gayretli, heybetli, iyi kalpli, âdil ve cömert bir hükümdardı. Çok aceleci olup hiç kimseyle istişare etmeden karar verir ve duygularını gizlemezdi. Bazı kaynaklarda ramazanda içki içmesi ve gayri ahlâkî davranışları dolayısıyla tenkit edilmiştir. Dimaşk'ta içki içilmesini ve alım satımını, afyon içimini yasaklamış, gümrük ve transit geçiş vergisini (mükûs ve darâib) kaldırmıştır. Kal'atüleşrefiye, Eyvânüleşrefiye ve Seyyide Nefise'nin türbesi yanındaki medrese onun tarafından yaptırılmıştır. Şiir ve edebiyata meraklı olan Sultan Halil'in *el-Kaşdû'l-Celîl min nazmî's-Sultân Halîl el-Eşref* adıyla meşhur bir divanı vardır (Beyrut 1866). İbnü'l-Vahid *Nışfü'l-Âyş* adlı eserini ona takdim etmiştir (nşr. Âdil el-Bekrî, Mûsul 1969). Ölümü dolayısıyla hakkında birçok şair tarafından mersiyeler yazılmıştır.

Akkâ'nın fethinden sonra ticaretin gelişmesi için Akdeniz'deki hristiyan güçlerle münasebetlerini geliştiren Sultan Halil onlarla ticarî anlaşmalar imzaladı. Babası Kalavun'un Aragon Kralı III. Alphonso ile yaptığı antlaşmayı II. James ile yeniledi (29 Ocak 1293). Ayrıca Menteşe, Aydın ve Karamanoğulları ile de ilişkiler kurdu. Karamanoğlu Mecdüddin Mahmud Bey Alâiye'yi Franklar'ın elinden alıncaya (Cemâziyelevvel 692/Nisan 1293) burada el-Melikü'l-Eşref Halil adına hutbe okutmuştur.

Sultan Halil'i öldüren emîrlar liderleri Bedreddin Baydarâ'yı el-Melikü'l-Kâhîr (el-Melikü'l-Evhad) lakabıyla sultan ilân ettiler. Ancak Bedreddin'in saltanatı uzun sürmedi. Bir iki gün sonra Zeynüddin Ketboğa el-Mansûrî, Üstâdüddâr (Üstâdâr) Hüsameddin ve Sultan Halil'e bağlı memlûkler Bedreddin Baydarâ'yı daha Kahire'ye varmadan öldürüp Halil'in küçük yaştaki kardeşi el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'i sultan ilân ettiler. Kısa bir süre sonra iktidarın gerçek sahibi olan Zeynüddin Ketboğa el-Melikü'l-Âdil unvanıyla Memlûk tahtına çıkmayı başardı (694/1295).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, IV, 24-31; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürr ve câmi'u'l-gurer* (nşr. U. Haarmann), Kahire 1391/1971, VIII, 301-352; Zehebî, *el-Muhtâr min târihi İbnî'l-Cezerî* (nşr. Hudaýr Abbas – M. Halife el-Minşedâvî), Beyrut 1408/1988, s. 338-341, 351-363; İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtaşar fî aḥbârî'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 336-341; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 316-335; İbnü'l-Furât, *Târih*, Beyrut 1969, VIII, 97-103, 106-130, 135-146, 153-158, 165-172; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 403-407; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, bk. İndeks; Makrîzî, *el-Hitât*, II, 238-239; a.m.f., *Kitâbü's-Sülûk* (Ziyâde), I/3, s. 756-793; İbn Taḡrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 3-41; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I, 365-378; Muhyiddin Abdüzzâhir, *el-Elâfû'l-hafiyeye mine's-sireti's-sultâniyye el-Eşrefiyye*, Süveyd 1902, s. 94; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 8, 92; Halim Emîn Abdüseyid, *Kıyâmü devleti'l-Memaliki's-şaniyye*, Kahire 1966, s. 13-14; Mustafa M. Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293", *A History of the Crusades* (ed. K. M. Setton), London 1969, II, 753-755; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, 349-358; Ekrem Hasan el-Uleibî, *el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalâvûn: fâtihu 'Akkâ ve muḥarriru bilâdi's-Şâm mine's-Şalibiyyîn*, Beyrut-Dimaşk 1407/1987; Kâzım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 473-475; Said Abdülfettâh Âşûr, *Mısr ve's-Şâm fî 'asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye), s. 216-221; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, VII, 64-65; M. İsâ Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-matbû'*, Kahire 1992, I, 72; U. Haarmann, "Khalil", *IE²* (İng.), IV, 964-965.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

HALİL b. KEYKELDÎ

(bk. ALÂİ).

HALİL MERDEM BEK

(خليل مردم بك)

Halil b. Ahmed Muhtâr b. Osmân Merdem Bek (1895-1959)

Arap şairi, yazar ve edebiyat tarihçisi.

Şam'da doğdu. Lala Mustafa Paşa'nın soyundandır. Babası âlim bir zat olup Hz. Peygamber'in soyundan gelen annesi, Şam müftüsü Mahmûd el-Hamzavî'nin kızı Fâtıma Hanım'dır. Halil Merdem on beş yaşında iken babasını, birkaç yıl sonra da annesini kaybetti. Mahalle mektebinde başladığı ilk öğrenimine el-Melikü'z-Zâhir İlkokulu'nda devam etti. Üç yıl sonra girdiği idâdîde okurken özel dersler de aldı. Abdülkâdir el-İskenderânî'den sarf ve nahiv, Şam müftüsü Muham-

med Atâullah el-Kesm'den fıkıh ve Bedreddin el-Hasenî'den hadis okudu. Geniş bir aile ve kültür çevresine sahip olan Halil Merdem tahsilinin yanı sıra Abdurrahman Şehbender, Şükrî el-Aselî, Abdülvehhâb el-İngilizî ve Rüşdî eş-Şem'a gibi ilim, fikir ve sanat adamlarının toplantılarına katılarak kendini yetiştirdi.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Suriye'de yeni yönetimin ilk işlerinden biri de Arapça'yı resmî dil haline getirmek oldu. Bunun için, Türkçe olan bazı resmî kayıtları Arapçalaştırarak ve bundan böyle yazışmaları Arapça olarak yapacak görevli yetiştirmek üzere Dîvânü'r-resâilî'l-âmme adlı bir müessese kuruldu (1918). Türkçe de bilen Halil Merdem Bek Dîvânü'r-resâilî'e mûmeyyiz tayin edildi; ayrıca yeni devlette görev alacak memurlara Arapça öğretilmesi konusunda çalışmalar yaptı. Bu amaçla hükümet tarafından açılan Medresetü'l-küttâb ve'l-münşîin'e inşâ öğretmeni oldu (1919).

Halil Merdem 1921'de Muhammed eş-Şerîkî, Şefîk Cebrî, Haydar Merdem Bek, Selîm el-Cündî, Halîm Demmûs, Ahmed Şâkir el-Kermî, Fahrî el-Bârûdî, Necîb er-Reyyis ve Nesîb Şihâb gibi arkadaşları ile birlikte er-Râbitatü'l-edebîyye adında bir cemiyet kurdu. Başkanlığını kendisinin yaptığı bu cemiyet *Mecelle-tü'r-Râbitatü'l-edebîyye* adlı aylık bir dergi yayımlamaya başladı. 1920'de Suriye'yi işgal eden Fransızlar'la mücadeleye girişen Halil Merdem, bu dergide yayımladığı şiir ve yazılarıyla halkı Fransızlar'a karşı ayaklanmaya teşvik etti. Ancak dergi 9. sayısından sonra Fransızlar tarafından kapatıldı. Hakkında giyabî tutuklama kararı çıkarılan Halil Merdem Bek önce Lübnan'a, ardından İskenderiye'ye kaçtı. Burada dört ay kaldıktan sonra 1926'da Londra'ya gitti. Londra Üniversitesi'nde üç yıl İngiliz edebiyatı öğretmeni gördü ve ihtisas yaptı. Af kanunu

Halil Merdem Bek